

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

YUSUF XOS
HOJIB
AHMAD
YUGNAKIY

0X0000048089

3

821.512.133
10-91

TURKIY ADABIYOT
DURDONALARI

YUSUF XOS HOJIB AHMAD YUGNAKIY

"O'ZBEKISTON"

TOSHKENT — 2022

UO‘K 821.512.1-1

KBK 83.3(54)

Yu 91

Tahrir hay’ati:

Xayriddin Sulton – hay’at raisi,
Ibrohim G’afurov, Sirojiddin Sayyid, Asadjon Xodjayev,
Behzod Yo‘ldoshev, Minhojiddin Mirzo, Muhammad Ali,
Ahmadjon Meliboyev, Kengesboy Karimov, Isajon Sulton

Ishchi guruh:

Ikrom Bo‘riboev, G‘ofur Eshmurodov, G‘ayrat Bozorov,
G‘ayrat Majid, Rustam Musurmon, Risolat Haydarova, Umid Hayitov

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchilar:

Boqijon To‘xliyev, Ergash Ochilov

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 15-oktabr kuni Ozarbayjon poytaxti Boku shahrida bo‘lib o‘tgan Turkiy davlatlar hamkorlik kengashining yettinchi sammitida tashkilotga a‘zo davlatlar adabiyotining eng sara namunalaridan iborat “Turkiy adabiyot durdonalari” deb nomlangan 100 jildlik kitoblar turkumini har bir mamlakatning ona tilida nashr etish g‘oyasini ilgari surgan edi.

Ushbu ezgu tashabbus asosida birinchi bo‘lib O‘zbekistonda mana shu muhtasham adabiy majmua yaratildi.

Mazkur keng ko‘lamli, zalvorli badiiy silsilaga umumturkiy adabiyotning eng yetuk namunalari, O‘zbekiston, Turkiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Ozarbayjon, Turkmaniston va Vengriya davlatlarining atoqli shoir, adib va mutafakkirlarining asarlari kiritildi.

Turkiy tilli davlatlar orasida ilk bor ro‘yobga chiqarilgan ushbu yirik loyiha ona yurtimizda madaniyat va san‘atga ko‘rsatilayotgan ulkan g‘amxo‘rlikning, xalqimizning qardosh xalqlar va ularning so‘z san‘atiga nisbatan yuksak hurmat-ehtiromining ramzidir.

YUSUF XOS HOJIB

YUSUF XOS HOJIB VA UNING “QUTADG‘U BILIG” ASARI

Tarixda nomlari qolgan buyuklar ko‘p. Ular o‘zlarining keng ijodiy faoliyati, ko‘plab ilmiy, tarixiy, adabiy asarlari bilan zamondoshlarning hurmat va e‘tiborini qozonishgan, keyingi avlodlarning ham e‘tiroflariga sazovor bo‘lishgan. Ammo shunday ijodkorlar ham borki, ulardan faqat birgina asar yetib kelgan, xolos. Mahmud Koshg‘ariy (“Devonu lug‘ot it-turk”), Yusuf Xos Hojib (“Qutadg‘u bilig”), Ahmad Yugnakiy (“Hibat ul-haqoyiq”)lar mana shu silsilaga kiradi.

Ularning uchalasi ham Sharq Renessansi — Uyg‘onish davrida yashagan, aniqrog‘i, o‘sha ilk Renessansning ravnaqiga o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shishgan. Adam Mets “Musulmon Renessansi”, akademik N.I. Konrad “Sharq uyg‘onishi” deb nomlagan ushbu davr ko‘plab mutafakkirlarni, buyuk allomalarni maydonga keltirgan. Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sinolar o‘sha davrlardayoq jahoniy e‘tiroflarga sazovor bo‘lishgan. Yuqoridagi uch mutafakkir ham shu silsilaning munosib halqalaridir.

Uyg‘onish davrining asosiy xususiyatlaridan biri madaniy va tafakkurdagi yuksalishning ochiq namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi. Uning asl mohiyatini jaholat va mutaassiblikka o‘t ochish, insonni ulug‘lash, uning iste‘dod va qobiliyatlarini yuzaga chiqarish, umuminsoniy va milliy-ma‘naviy fazilatlar uyg‘unligini targ‘ib va tashviq etishni tashkil etadi. Ayni mana shu jihatlar Yusuf Xos Hojibni ham ilk Uyg‘onish davrining munosib vakiliga aylantirgan.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” o‘n birinchi asrda yaratilgan. U turkiy tilda yozilgan ilk yirik yozma doston sifatida alohida ahamiyatga molik. Asarda o‘sha davrdagi ajdodlarning tasavvur va dunyoqarashlari, falsafasi, axloqi, ma‘naviyati va madaniyati badiiy so‘z vositasida o‘ziga xos tarzda tasvirlab berilgan. Ayni paytda bu asar turkiy davlatchilikning o‘z davridagi badiiy nizomnomasi sifatida ham e‘tirof etilgan.

Shoirning turli-tuman kasb hunarlar bilan bog‘liq fikrlari uning qiziqish chegaralarining ham nihoyatda keng bo‘lganiga dalolat. Tabiiyki, bular orasida “bezaklig saroy”, “suratli qasr”, “tugatilmagan surat”, “o‘yin”, “qo‘shiq” singari idoralarning uchrashi muallifning me‘morlik, rassomchilik, muzika sohalaridan ham yaxshi xabardorligini ko‘rsatadi.

Yusuf Xos Hojib bir necha tillarda gaplasha olgan yoxud chet tillardagi kitoblarni o‘qiy olish imkoniga ega bo‘lgan. Uning “Arabcha, tojikcha kitoblar o‘kqush (ko‘p)”, — deb ta‘kidlashi bejiz emas. Ayrim hollarda “Neku ter, eshitgil, tajik bilgasi”, yoxud “Bunga o‘xshar endi toziy (arab)lar tili” deb yozishi ham fikrimizning dalilidir.

“Qutadg‘u bilig” — falsafiy–didaktik asar. Har qanday yaxshi badiiy asar ayni paytning o‘zida bir necha vazifalarga bo‘ysundirilgan bo‘ladi. Yusuf Xos Hojib asari ham bundan chetda emas. Unda bir tomondan mamlakatni siyosiy jihatdan jipslashtirish, qoraxoniylar davlatining iqtisodiy asoslarini mustahkamlash vazifasi olg‘a surilgan bo‘lsa bo‘lak tomondan mamlakat aholisini o‘zaro ittifoqqa undash, eng yaxshi insoniy xislatlarni targ‘ib qilish, shoir sifatida qalbini hayajonga solayotgan masalalarni o‘rtaga qo‘yish ham turadi. Bularning barchasini yuksak badiiylik asosida ado etish o‘ziga xos vazifa bo‘lganiga shubha yo‘q.

Yusuf Xos Hojib shoirlar haqida yozarkan, ularni “so‘z teruvchilar” deb baholaydi. “Tillari qilichdan o‘tkirroq”, “xotir yo‘llari qildan ham ingichkaroq” ekanini alohida ta‘kidlaydi. Qalam ahlini dengizga kirib gavhar, yoqut, inju olib chiqqan g‘avvoslarga qiyoslaydi. Agar shu mezondan kelib, chiqib baholaydigan bo‘lsak, “Qutadg‘u bilig” ana shunday injularning o‘ziga xos xazinasidir.

Bu xazina 73 tillo sandiq — alohida boblarga joylashgan. Yirik hajmli dostonlarda ko‘zga tashlanadigan voqealarning epik bayoni “Qutadg‘u bilig” uchun xos emas. Aniqrog‘i, shoir bu yerda mutlaqo yangicha yo‘l tutgan. Unda ishtirok etadigan qahramonlarning “sarguzashtlari” asar boblarining o‘zaro aloqasini ta‘minlashning yagona va eng kuchli omili sifatida ko‘zga tashlanmaydi. Aksincha, bu vazifa qahramonlarning ramziy ma‘nolari orqali anglashiladigan vazifalari orqali amalga oshadi.

Sohib hunar — fazl-u hunar egasi; biror fan va san'at sohibi.

Tirguzish — tiriltirish.

To'rt xalifa — xulafoi roshidin — to'g'ri yo'ldan yurgan xalifalar: Abu Bakr, Umar, Usmon va Ali.

Ulus — xalq, el, omma.

Favoid — foydalar.

Fazl — yetuklik, afzallik.

Fozil — olim, dono, donishmand.

Foruq — haq va botilni ajratuvchi: xalifa Umarning laqabi.

Xayr — 1) yaxshi, yaxshilik; 2) in'om.

Xarobot — xarob joy, vayrona. Tasavvufda insoniy sifatlarning xarob-u jismoniy vujudning foni bo'lishi. Kishining xarobotiyligi uning komilligidirki, undan beixtiyor ravishda ilohiy ma'rifat sodir bo'ladi. Xarobotdan maqsad — komil inson huzuri.

Xoliq — Yaratuvchi; Xudo.

Chin dunyo — u dunyo, oxirat.

Shafolat — yonini olish, himoya qilish, birov uchun vositachilik qilish. Ma'lumki, Muhammad alayhissalomga qiyomatda ummatlarini shafolat qilish huquqi berilgan — bu yerda shunga ishora qilinyapti.

Shoye' — yoyilgan, mashhur bo'lgan.

Eran — 1) mard; 2) avliyo.

Qazo — taqdir, qismat. Olloh taoloning hamma narsalarning kelajakda qanday bo'lishini azaldan bilishi.

Qut — 1) yegulik, ovqat, taom; 2) jon, ruh.

Hadis — 1) so'z, kalom; 2) naql, hikoya. Muhammad alayhissalomning aytgan so'zlari, qilgan ishlari, ko'rsatmalari to'g'risidagi ri-voyatlar.

Haybat — xavf, qo'rquv.

Hasis — ochko'z, tamagir.

Hasislik — ochko'zlik, tamagirlik.

Hilm — muloyimlik, yumshoqlik.

Hunar — fazilat, iste'dod, mahorat.

MUNDARIJA

YUSUF XOS HOJIB

*(Tadbil, soʻzboshi, lugʻat va
izohlar muallifi Boqijon Toʻxliyev)*

Yusuf Xos Hojib va uning “Qutadgʻu bilig” asari.....	4
Qutudgʻu bilig	13

AHMAD YUGNAKIY

*(Sheʼriy tadbilni amalga oshiruvchi va
soʻzboshi muallifi Ergash Ochilov)*

Axloq muallimi.....	570
Hibat ul-haqoyiq.....	578
Lugʻat va izohlar	601